

TAASSUROTDLAR ORQALI TUZULGAN KOMPOZITSIYA YARATISH

Ahmadjonova Nigora Adhamjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

TSMG yo'nalishi 201-guruh talabas

ANOTATSIYA: Kompozitsion yechimini topish. Kompozitsion joylashtirish Proportsiyani to'g'ri topish. O'lchamlar aniqlangan holda shaklning konstruktiv plastik holatini ko'rsatish. Rang munosabatlarini to'g'ri topish. Umumiy rang yechimiga e'tibor berish. Soya yaxlit, katta shaklni ajratib, tus munosabatida ishlash. Nur va katta soyani aniqlash va tahlil qilish. Yorug'lik va tus qisimlariga plastik ishlov berish. Butun tasvirning umumiyliigi, yaxlitligi hamda kompozitsiya markazini ko'rsata bilish. Detallarni ishlash. Yaxlitlikka bo'ysundirib yakunlash

Inson har bir narsani albatta tabiatdan o'rganadi. Lekin, tabiatchi? U biz bilganchalik oddiy emas, balki murakkab, ko'pobrazli, cheksiz-chegarasiz, qaysiki inson absolyut darajada hammasini bila olmaydi, faqat bilishga intiladi. Bu intilishning natijasi esa fanda, san'atda yangiliklar yaratilishiga olib keladi. Inson tabiatning in'ikosini ko'rar ekan, organik va neorganik tabiatning tuzilishi prinsiplarini qo'llab-quvvatlaydi, ijodiy fikrlash orqali esa predmet va uning ko'rinishlarini eng yaqqol tasviriy holatida ifodalaydi. Ana shu tanlangan holat «kompozitsiyadir», u esa insonlarning xissiyotlarini qo'zg'atadi, ma'lum g'oya va tasavvurlarga yo'naltiradi.

Kompozitsiya-lotinchacha «compositio» so'zidan olingan bo'lib, «tuzmoq», «joylamoq», «yaratmoq» degan ma'noni bildiradi. Kompozitsiya san'atiing barcha turlariga hosdir. Masalan, rangtasvir kompozitsiyasi deganda, kartina tekisligida tasvir elementlarini ko'zlangan g'oyaning eng maqbul, eng kuchli ifodalash imkonini beradigan qilib joylashtirish tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda,

kompozitsiya - alohida olingan qismlarni mantiqan bir butunlikka keltirish demakdir. Kompozitsiyani to'liqroq anglamoq uchun tabiatdagi buyuk bir «kompozitsiya» - mo'jizaviy tabiiylikni ko'z oldimizga keltiraylik. Alohida-alohida olingan elementlarning ma'lum bir tartibda joylashganligi, o'zaro bog'langanligi va yaxlit garmoniyani hosil qilganligini o'simlik va hayvonot dunyosida ham kuzatishimiz mumkin. Har qanday oddiy o'simlik ham kichkina bo'laklardan tashkil topadi. Ular birgalishib ma'lum shakl hosil qiladi va yaxlit xolda ko'ringan tasavvurga olib keladi .

ABSTRACT: Finding a compositional solution. Compositional placement Finding the right proportion. Showing the constructive plastic state of the shape with defined dimensions. Correctly finding color relationships. Pay attention to the general color solution. The shadow is integrated, separating the large form and working in the color relationship. Light and shadow detection and analysis. Plastic processing of light and color parts. Being able to show the generality, integrity and center of the composition of the whole image. Working out the details. Completion by subordinating integrity

Man naturally learns everything from nature. But a naturalist? It is not simple as we know it, but complex, multifaceted, limitless, which a person cannot know everything at an absolute level, but only strives to know. The result of this aspiration leads to the creation of innovations in science and art. When a person sees the vision of nature, he supports the principles of the structure of organic and inorganic nature, and through creative thinking, he expresses the subject and its manifestations in the clearest visual state. This chosen situation is "composition", and it arouses people's emotions, directs them to certain ideas and imaginations.

Composition is derived from the Latin word "compositio", which means "to compose", "to place", "to create". Composition is inherent in all types of art. For

example, painting composition means placing image elements on the plane of the picture in such a way as to allow the optimal and strongest expression of the intended idea. In other words, composition means bringing separate parts into a logical whole. In order to understand composition more fully, let's bring to mind a great "composition" in nature - miraculous naturalness. We can also observe that the individual elements are located in a certain order, are interconnected and create a complete harmony in the world of plants and animals. Any simple plant is made up of small pieces. Together, they form a certain shape and lead to a vision that is seen as a whole.

Kompozitsiya san'atning barcha turlariga mansubdir. Kompozitsiya elementlari arxitektura qurilishlarida, badiiy asarlarda, haykal va kartinalarda, kino va teatr postanovkalarida ham amal qiladi. Yaxlitlik va bo'linish, simmetriya va ritm prinsiplari san'atning turli xil turlarida turlicha namoyon bo'ladi. Bu prinsiplarni o'zaro moslashuvi esa sintez san'atlarni keltirib chiqaradi. Dramaturgiya, kino, televideniye, sirk san'atlari bunga misoldir.

«Kompozitsiya» tushunchasini jihatlari haqida gapirganda shuni aytish mumkinki, u turli san'atlarning o'ziga xos xususiyatlardan kelib chiqib, har birida uning mazmuni va ishlatilish darajasi ham turlicha bo'ladi. Masalan, musiqa san'atida kompozitsiya masalalari ancha cheklangan, ular umumiy planda tasvir etiladi, faqat aralash hollardagina detallar o'zaro birlashtiriladi. Adabiyotda esa elementlar to'liq bir mazmun asosida qo'llaniladi va ma'lum bir materialning matnda aniq joylashuvi taqozo etiladi yoki mazmuni ketma-ket to'ldirib borilishi nazarda tutiladi.

Kompozitsiya tushunchasini tasviriy san'atdagi holatiga kelsak, hali bu sohada ancha noaniqliklar mavjud. Sababi, kompozitsiya nazariyasi hali tartibga solinishi zarur. Garchi, bu sohada turli hil qarashlar mavjud bo'lsada kompozitsiya chuqur

va maxsus suratda san'at nazariyasi, yoki estetika shug'ullanmaydigan alohida bir nazariya sifatida yaratilishi zarur bo'lmoqda. Bu nazariya san'atshunoslik nazariyasining bir bo'limi bo'lib «kompozitsiya nazariyasi» bo'lib yaratilishi kerak va u tasviriy san'at kompozitsiyasi, muammolari, terminlarini juda aniq, tarzda ifodalash lozim.

Kompozitsiyaning dastlabki tushunchalarini biz Brokgauz va YEfron lug'atida uchratamiz. Bunda eng yaxshi san'at asarlari tahlili asosida faqat ayrim qonunqoidalargina ko'rsatib o'tilgan. Unda kompozitsiyaning asosiy jihatlari sifatida yaxlitlikka katta e'tibor beriladi. Ya'ni, «yaxlitlik - rassom g'oyasini ifodalashga xizmat qiladi» - deya ta'kidlanadi.

V.A.Favorskiyning yozishicha: «Kompozitsiyaning sifatlaridan biri qo'yidagicha bo'lishi mumkin: san'atda kompozitsionlikka intilish degani bu turli fazoviylikni, turli vaqtililikni yaxlit idrok etish, ko'rish va tasvirlash demakdir. Obrazni yaxlit holdagi ko'rishga olib kelish-bu kompozitsiyadir».

K.F.Yuon esa, «Rangtasvir kompozitsiyada konstruktsiya bo'lishi kerak, qaysiki u qismlari bilan tekisliklariga bo'linib ketadi, shuningdek, tekislik faktorlaridan kelib chiquvchi strukturaga ham bo'linadi»-deb hisoblaydi.

San'atshunoslar L.F.Jegin va B.A.Uspenskiy «...kompozitsiyaning markaziy masalasi ko'rish nuqtasi deb» va «...rangtasvirda ko'rish nuqtasi masalasi avvalo perspektiva masalasi sifatida yuzaga chiqadi» deb hisoblaydilar.

YE.A.Kibrikning fikricha esa «Yaxlitlik faqatgina kompozitsiyaning zaruriy sifati emas, balki kompozitsiyaning asosiy qonunlaridan biridir, u esa «konstruktiv g'oya» orqali topiladi» deya masalaga ancha aniqlik kiritadi.

N.N.Volkov kompozitsiyani shunday hisoblaydi:

«Tasviriy san'at asarlari kompozitsiyasi-tasviriy san'atning asosiy badiiy formasidir, u o'zida yaxlit holda boshqa shakllarni birlashtiradi, alohida elementlar birlashib yaxlitlika ega bo'ladi, qaysiki, xech narsani olib ham, o'zgartirib ham bo'lmaydi, badiiy obrazga zarar yetkazmasdan unga qo'shib ham bo'lmaydi va bu yaxlitlik asarning g'oyaviy-maqsadi bilan ajralmas bir butunlikda yotadi».

N.N.Volkov «struktura-bu ancha umumiy, konstruksiya esa strukturaning bir tipi sifatida ko'rinadi»-deb hisoblaydi.

Kompozitsiya o'quv predmeti o'z oldiga: tasviriy san'at kompozitsiyasi bo'yicha bilim berish, ijodkorlikni tarbiyalash, ijodiy qobiliyatlarini o'stirish, bilish aktivligini oshirishni maqsad qilib qo'yadi. Bu maqsadni muvaffaqiyatli amalga oshirish yo'lida talabalar bilan o'qituvchi rahbarligida bir qator o'quv-tarbiyaviy ishlarni olib borish ko'zda tutiladi.

Kompozitsiya o'quv predmetining vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Tinglovchilarda keng, umuminsoniy dunyoqarash, jamiyat taraqqiyoti g'oyasi uchun kurashishni shakllantirish.
2. Tinglovchilarda badiiy did, badiiy estetik madaniyatni tarbiyalash.
3. Tinglovchilarda: a) obrazli tafakkur; b) ijodiy fikrlash; v) ko'rish hotirasi kabi badiiy qobiliyatlarni o'stirish.
4. Asarlarni kompozitsion qurilishni taxlil qilish bilan birga asarni yaratilish tarixi, uni yaratish jarayoni va bosqichlarini o'rganish.
5. San'at asarlarini kompozitsion masalalar aspektida taxlil etish bo'yicha bilim va malakalarni egallash, hamda undan o'z mustaqil ijodlarida foydalanish.
6. Tinglovchilar tomonidan o'quv predmeti sifatida kompozitsiyaning nazariy asoslari va uni o'qitish uslublarini o'rganish.

7. Tinglovchilar bilan kompozitsiyaning nazariy asoslarini san'at asarining tarixiy rivoji va amaliy yaratilishi bilan o'zaro bog'liqlikda o'rganish.

8. Tinglovchilarda badiiy kuzatuvchanlikni rivojlantirish maqsadida:

a) tinglovchilarni rassom nuqtai-nazari bilan tevarak atrofni maxsus bir maqsadga qaratilgan g'oyaviy-badiiy kuzatishga o'rgatish;

b) hayotiy taassurotlarga ijodiy holda yondoshishga o'rgatish, hotirani boyitish va bu taassurotlarni xaqqoniy, obrazli holda ijodda tasvirlash;

v) tinglovchilarni badiiy kuzatish asosida qoralama, etyud, homaki tasvirlar chizish, naturadan har xil mashq va izlanishlar olib borish, naturadan obrazlilik holatlarini topish, kompozitsion ishlar bajarish.

9. Mazmunida obrazli hulosa bo'lgan kompozitsiya yaratishga o'rgatish.

10. Kompozitsion mahoratni egallash, ana shu bilim va malakalarni o'quv va mustaqil ishlarida o'rinli ishlata olish.

11. Kompozitsiya sohasida bo'lg'usi rassom-pedagoglarni mustaqil ijodiy va pedagogik faoliyatga tayyorlash.

Amaliy-auditoriyaviy ishlar quyidagi tartibda olib boriladi:

a) kirish suhbat va topshiriqlar olish;

b) amaliy mashq bajarish;

v) bajarilgan ish muhokamasi va hulosa chiqarish.

O'qish davomida tinglovchilar kompozitsiya bo'yicha mustaqil uy vazifalari ham bajarib boradilar. Uy vazifalari bajarishning turli ko'rinishlari mavjud, ulardan:

a) kompozitsiya eskizi bo'yicha ishlash;

b) amaliy topshiriq mavzusiga bog‘liq bo‘lgan holda tevarak-atrofnii, hayotni kuzatish;

v) mavzu bo‘yicha etyud, qoralama va homaki rasmlar bajarish;

g) kompozitsion fikrlashni o‘stirish mashqlarini (ranglar koloritini his qilish, kompozitsion yaxlitlikni topish) bajarish;

d) kompozitsion vazifalarga oid yangi materiallar bilan tanishib borish;

ye) adabiyot va muzey materiallari asosida maishiy hayot va davr qaxramoni harakterini o‘rganish kabilar bo‘lishi mumkin.

Kompozitsiya alohida predmet bo‘libgina qolmasdan, balki, ko‘plab fanlarni o‘zaro birlashtiradi ham. Bundan tashqari kompozitsiya predmeti estetika, etika, san‘at tarixi bilan jips aloqada bo‘ladi. Umuminsoniy go‘zallik tushunchasi kompozitsiyaning metodologik asosini tashkil etadi.

San‘at tarixi orqali esa buyuk san‘at ustalarining ijodlari bilan tanishadilar. Shu bilan birga kompozitsiya predmeti Tasviriy san‘at o‘qitish metodikasi fani bilan ham uzviy aloqada bo‘ladi. Sabab, ijodkor rassomlar albatta kompozitsiya o‘qitish metodlarini bilishlari shart hisoblanadi. Kompozitsiya bo‘yicha mashg‘ulotlarda tinglovchilarni O‘zbekiston tasviriy san‘atining tarixiy va zamonaviy asarlaridagi kompozitsiya yutuqlaridan ham keng foydalanish nazarda tutiladi.

Kompozitsiyaning tarixiy rivojlanishi va uning o‘qitish metodlarini o‘rganish kompozitsiyani ma‘lum bir sotsial davrlardagi o‘rni, holati, konkret ob‘yektiv qonuniyatlarini ochilishi va texnik uslublar, qadimiy ustalar egallagan mahoratlari xususidagi ma‘lumotlarni aniqlab olish imkonini beradi. Tasviriy san‘atda kompozitsiyaning qonun-qoidalardan foydalanish ibtidoiy jamoa tuzumi davridan shakllangan. Ibtidoiy odam o‘zining tushuncha va tasavvurlarini ilk qadimiy tasvirlarida ifoda etgan (2-rasm).

Ibtidoiy davr odamlari hayotni ancha ziyraklik bilan bilan kuzatsalarda, ularda kompozitsion xis qilish anchayin bo'sh rivojlanganini ko'ramiz. Bu narsa ular tomonidan tosh qoya va g'orlar ichiga ishlangan qadimiy tasvirlarda ko'rinadi. Turli hayvonlar, ov manzaralari, podalar tasvirlari qadimiy ajdodlarimizning ijodlari namunalaridir. Qadimgi davr rassomlari tabiatga sergaklik bilan e'tibor berib, barglar, shohlar, gullarni tuzilishini kuzatganlar, yil fasllarini takrorlanib kelishi, tun va kunni farqlarini anglab yetib, ulardan o'z ijodiy kompozitsiyalarida foydalanganlar. Tabiatdagi ritm va simmetriyani tushunib yetganlar, masalan, qadimgi greklarni releflarida ritm aniq sezilib turadi. Bu esa aynan qadimiy grek san'atiga hayotiylik olib kirgan. Odamlarning figuralari oddiy va murakkab harakatlarda tabiiy holda tasvirlana boshladi.

Qadimiy Sharq kompozitsiyalari ibtidoiy tasvirlardan ahamiyatli ravishda farq qiladi. Agar, ibtidoiy tasvirlarda predmetlar tarqoq, tartibga solinmagan xolda bo'lsa, Qadimiy Sharq kompozitsiyalarida qat'iy qonun-qoidalarga amal qilingan. Rassom ijodini arxitektura bilan bog'langan xolda, quldorchilik tuzumi madaniy, maishiy urflar va cheklashlar bilan tasvirlangan.

Qadimgi Misr san'atida kompozitsiyaning yangi usllari paydo bo'ladi. Bu umumxalq tafakkurining o'sganligi, xayotni ancha faol bilish, anglash bilan bog'liqdir. San'at ham o'z imkonitlarini kengaytirdi. Yangi vositalar va qonun-qoidalar ochildiki, ular badiiy asarlarning xaqqoniy tasvirlashdagi yutuqlariga olib keladi. Chiziqli tasvir anchayin ifodaviy, ya'ni tasvirlanuvchining qismlari proporsiyasi ancha aniqlab olingan xolda tasvirlanadi. Rang va tus munosabatlari ham katta ahamiyat kasb etib bordi.

Qadimgi Gresiya rangtasvirida mazmunli-kompozitsion markaz aniq va yorqin ifodalanganligini kuzatish mumkin. Masalan, bunga «Axill Likomed qizlari orasida» nomli pompey freskasi misol bo'la oladi. Axill bilan Odisseyning boshlari

xuddi ba-lannda piramida tepasida joylashgan, bunda yaxlit holda kompozitsiyaning piramidaviy qurilishini guvohi bo‘lamiz. Bundan tashqari mazmunli-kompozitsion markaz bir qadar yorqin dog‘lar bilan (qizil qalqon, Axill va Odisseyning boshi) e‘tibor bilan ishlangan. Biz o‘sha davr rassomlarining traktat, xat, yozishma, xotira, kundaliklarida kompozitsiya haqidagi qimmatli fikrlarni uchratamiz. Garchi erta uyg‘onish davrini yirik ustalari Djotto, aka-ukalar Gubert, Yan van Eyk, Gans Memling, Luka dela Robbia, Girlandayo, Mazachcho kabilarning fikr-mulohazalari bizga ma‘lum bo‘lsa-da, biroq ularning ijodi tasviriy san‘at qonunlari haqida chuqur bilimga ega ekanliklarini namoyon etadi. Va albatta, ularning bayonnomalari - «xolst va taxtadagi ranglarida» kompozitsion qonun-qoidalariga amal qilganliklari haqida guvohlik beradi.

M.V.Alpatovning guvohlik berishicha, kompozitsiya bilan bog‘liq bo‘lgan, birinchi vazifalar erta uyg‘onish davri rassomlarning mahoratli freskalarda asoslangan. Bunga misol bo‘lib Djottoning «Isoni cho‘qintirish», «Iudani bo‘sasi», «Ioakimni cho‘ponlar bilan uchrashuvi» kabilarni keltirish mumkin. Kompozitsiya vazifalarini o‘zining asarlarida ochib bergan Djotto orqasidan Mazachcho ham ketma-ket ishlab bordi. Uning «Dinari haqida afsona» freskasida, xajmlarning ritmik bog‘lanishlarini, katta fazoviylik, tasvirlangan figuralarning xajmdorligini ifodalash bilan birga kompozitsiyaning bir butun yaxlitligiga erishdi. Djotto va Mazachchoning ijodi shubhasiz plastik anatomiya, pers-pektiva, geometriya kabi fanlar asosidagi tasviriy san‘atda kompozitsion qonun-qoidalarni amaliy ravishda qo‘llanishining muhim namunasi bo‘lib xizmat qiladi.

Leonardo da Vinchining «Sirli oqshom»i esa, yangi kompozitsion formulani o‘z ichiga oluvchi, borliq harakatni ko‘rish idroki qonuniga javob beruvchi keng qamrovli ideal asar hisoblanadi. Perspektiv chiziqlarni chiqish nuqtasiga bosh personaj joylashtirilgan, xuddi Alberti traktatlarida asoslangandek kompozitsiya markazi ko‘rish piramidasini eng uch qismida joylashgan (3-rasm).

Ko‘rish piramidasi nazariyasi, gorizont chizig‘i ta‘siri bilan bog‘langan va kartinani chuqur fazoviy ko‘pplanliliga aylantirgan. Perspektiva yordami bilan uyg‘onish davri rassomlari tekislikda chuqurlikni ko‘rish illyuziyasiga erishdilar. Aynan perspektiva qonunlari kompozitsiyaning asoslari qatoriga kiritildi. Shu davr rangtasviri go‘yo teatr saxnasi prinsiplari asosida va uning zan-jiri bilan kompozitsiyalarda bir necha fazoviy planlar hosil qildilar. Leonardo da Vinchi o‘z maqolalarida xuddi Alberti singari badiiy asardagi statika va dinamikani ifodalashga katta e‘tibor qaratdi.

Ko‘p yillab kuzatish va o‘z mushohada taxlillari asosida, yirik rassomlarning asarlarini g‘oyaviy tizimlari, rangli yechim, amaliy qoidalarini umumlashtirib Alberti «Rangtasvir haqida uch kitob» nomli ilmiy asar yaratib qoldiradi. XVIII-XIX asr rassomlari, san‘at tarixchi va nazariyotchilari o‘zlarining yozishmalarida kompozitsiya masalalari haqida fikrlarini bildiradilar. Xususan, fransuz rassomi E.Delakruaning «Kundalik»dagi fikrlari chuqur va keng qamrovi bilan Leonardo da Vinchi, A.Dyurer, P.Rubens, N.Pussen kabi ustalarning mashhur traktatlari va qimmatli meroslaridan qolishmaydi.

E.Delakruaning fikricha, asarning samaradorligi kuchli darajada eksessuarlarga bog‘liq. Eksessuarlar deb u nafaqat ikkinchi darajalilar va mayda detallar, balki matolar va hatto alohida holda olganda qo‘llarni ham hisobga kiritadi. Masalan, E. Delakrua hisobicha qo‘lni eksessuar deb atalsa, bu xolda qo‘l ham kiyim yoki fonga nisbatan tamoshabin e‘tiborini kamroq o‘ziga tortmog‘i kerak deb hisoblanadi.

E.Delakrua ko‘plab maqolalar va badiiy-tanqidchilik ruhidagi fikrlarni ham yozadi. Mashhur rassomlarning hayoti va ijodi haqida yozar ekan, E.Delakrua ularning asarlarini qurilishi va ular qo‘llagan ba‘zi bir kompozitsiya qonun-qoidalarini ta‘kidlab o‘tadi. Masalan, uning yozishicha Rubens voqeani mohirona joylashtira

olardi, aynan shu bilan uning ijodini kuchi yorqinroq namoyon bo'lardi. E.Delakruaning fikricha ulug' ustalarining ulkan kartinalarining vazifasi va qimmatini baholash qiyin. Lekin, kompozitsion ko'rinishida ularasarlarda ham yetishmovchiliklar bor. Bu yetishmovchiliklar shu bilan xulosalanadiki, rassomning fikri ko'rinishi kerak bo'lgan joyda u bilan hech qanday aloqasi yo'q detallar aynan holda eksessuar qismlarga bo'linib ketadi. Biz tez-tez figuralar mavhum, har qanday ifodaviylikdan begona, birinchi plandayoq guruhlariga ajragan yoki bir-biriga qarama-qarshi qo'yilgan yoki chuqurlikda va go'yo asosiy qismni bo'laklarga ajratish uchun belgilangandek xolatlarni uchratib turamiz. Biz ularda mevasiz bog', quruq yer, hech narsani gapirmaydigan belgilarni ko'ramiz, qaysiki Reynolds hazil-mutoyiba bilan bunday figuralarni «ijaraga olingan» deb atagan edi. Shuning uchunki, ular bir hilda har qanday mazmunga mos tushaveradilar* (A.T.).

XVIII asrga kelib Kompozitsiya rasm o'quv predmetining bir bo'limi sifatida harakatda bo'ldi. Fransiyada rasm darsi dasturlarda kompozitsiyaga alohida o'rin ajratildi. Xususan, o'sha davrdagi dasturlardan birida, asosan, o'quvchilar mazmunli joylashtirish bilan mashg'ul bo'lardilar.

Eng avval yaratilgan, metodik ishlarni o'z ichiga olgan, tasviriy san'atda kompozitsiya masalalariga e'tibor qaratilgan kitob amerikalik A.Dou tomonidan 1898 yilda «Kompozitsiya» nomi bilan bosilib chiqdi. A.Dou adolatli ravishda «Kompozitsiyani o'rganish butun bir xalqni badiiy tarbiyalaydi, shuning uchun har qaysi bola rasm chizishni o'rganishi mumkin va ularni har biri go'zallikni xis qilishi va uni oddiygina usullar bilan ifodalay bilishi mumkin» deb yozgan edi.

Impressionistlar rassomning ranglarga boy politrasini boyitishga ulgurdilar, ularni akademik rangtasvir asarlari bilan taqqoslaganda, akademik rangtasvir, xuddi bo'yalgan chiziqli tasvirlarga o'xshab qoldi.

XX asr boshlarida G‘arbiy YEvropa mamlakatlari va Rossiyada turli-tuman yangi oqimlar kelib chiqdi: futurizm, kubizm, ekspressionizm, dadaizm, syurrealizm va boshq. G‘oyaviy tartibsiz kurashlar shu davrlarda yana keng avj olib, badiiy o‘quv fanlarining o‘qitish metodikasida yanada katta, tarqoq va adashuvchanliklar ham keltirib chiqardi, shu jumladan kompozitsiyada ham. Antirealistik estetika vakillari badiiy maktablarda, xatto rangtasvir, chizmatasvir, kompozitsiya asoslarini o‘qitishga qarshi chiqdilar. Natijada, shunday qarashlarni xukmronligi ostida maktablar o‘zgara boshladi. Bunday oqim targ‘ibotchilari ijod erkinligiga ovoz berdilar, qaysiki, go‘yoki rassomlarga professional malakalar berilsa o‘zlarining betakror belgilarini yo‘qotib qo‘yadi. San‘atning yangi oqim tarafdorlari ko‘rgazmalarda xatto elementar tasviriy savodhonlik ham yetishmaydigan kompozitsiyalarni namoyish etdilar.

XX asrning birinchi choragida G‘arbiy YEvropa va Amerika badiiy maktablari boshi berk ko‘chaga kirib qoldilar. Kompozitsiyaning ta‘limiy maqsadi va vazifalarida aniq uslubiy to‘xtam qolmadi. Pedagoglar o‘quvchilarni predmetlarning nisbatlarini to‘g‘ri tasvirlashdan chetga chiqishga ruxsat berdilar, garchi bu bilan yosh rassomlarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlanishida aktiv metodni ko‘rsalarda, shakllarni chalkashtirish va yo‘qotishga harakat qildilar.

Shu o‘rinda, bunday metodni barcha rassom pedagoglar ham qabul qildilar desak, katta xatoga yo‘l qo‘ygan bo‘lamiz. O‘sha davrda ham alohida rassomlar va maktablar bor ediki, ular realistik san‘atning prinsiplari va kompozitsiya nazariyasini o‘rganish zarurligi tushunib, davom ettirdilar. Hozir ham rivojlangan mamlakatlarda tasviriy san‘atni o‘qitishning ilmiy metodlariga tayanuvchi kurashuvchilar mavjud. Ayni 1980 yildan so‘ng Germaniya, Polsha, Chexoslovakiya, Bolgariya va boshqa mamlakatlarda tasviriy san‘at o‘qitish metodikasi, aynan kompozitsiyani o‘qitish yangilandi, qayta qurildi, butunlay yangi asos larga tayanila boshlandi deyish mumkin. XVIII asr rus tasviriy san‘atini

rivojlanishi ikonatasvir bilan birgalikda rivoj topdi. Kompozitsiya asoslari ikonada odamlar figurasi xisoblanadi. Qobiliyatli rus ikonachilaridan biri Andrey Rublevning mashxur «Uchlik» asari klassik ikona janrida yaratilgan qadimgi rus ikona san'ati namunasidir. U tushunarli va ifodaviyligi jihatidan absalyut yaxlitlikka egadir. Rassom bunga g'oyat puxta chiziqli tasvir, figuralarni garmonik joylashtirish, kompozitsiyada ranglarni nihoyatda monandligini topish orqali erishgan.

1757 yilda Peterburg badiiy akademiyasining tashkil etilishi va unda mutaxassislik fanlarining o'qitilishini sistemali yo'lga qo'yilishi tasviriy san'at rivojiga katta ta'sirini o'tkazdi.

Rus badiiy Akademiyasida buyuk rasm chizish ustasi, rangtasvirchi va pedagog A.P.Losenko mashxurlik va shon-shuxratga erishgan edi. U o'z izlanishlarida nafaqat rus, balki YEvropa rangtasviri tajribalariga ham murojaat etdi. Shunday qilib u bir vaqtlar ingliz rassomi Vilyam Xogart ilgari surgan yaxlit obrazlilik prinsipini saqlab qoldi. Uning prinsipicha «rassom tomonidan qo'llanilgan barcha vositalar kartinani g'oyasiga bo'ysundirilishi» zarur edi. Uning o'qitish sistemasi XIX asrning o'rtalarigacha qo'llanilib kelindi. Losenkoning «Odam proporsiyasiga qisqacha tushuntirish» nomli asaridagi nazariy fikrlari hozirga qadar katta boylik sifatida qadrlanadi.

Losenko kompozitsiyaning birinchi darajali ustasi edi. Bu haqda uning «Gektorni Andromaxa bilan hayrlashuvi» nomli mashhur asari guvohlik beradi. Uning kartinasidagi antik personajlari insoniy kechinmalar bilan tirik. Bu asar o'z davrida XIX asr boshlari rus san'atining boshlovchi namunaviy kartinasi xisoblanadi.

Shu narsani alohida ta'kidlash joizki, rassom-pedagog, tarixiy janrning mashhur ustasi G.I.Ugryumov ham kompozitsiyani takomillashtirish yo'llarini izladi. Uning shogirdlari mashxur rassom-pedagoglar A.I.Ivanov, A.YE.YEgorov,

V.K.Shyebuyevlar kompozitsiya nazariyasini ishlab chiqishda ustozlari izidan bordilar. Mashxur rassom-pedagog A.P.Sapojnikov esa «Rasm chizish kursi» nomli qo'llanmasining «kompozitsiyaning yaratilishi» bo'limida perspektiva va kompozitsiya bo'yicha eng zaruriy ahamiyatli fikrlarini beradi.

Shunday qilib, XVIII-XIX asr boshlaridagi rassom-pedagoglar va motodistlar o'quv predmeti sifatida tasviriy san'at bilan kompozitsiyani amaliyotga bog'lashga harakat qildilar. Bu an'ana rangtasvir kompozitsiyasi ustasi K.P.Bryullov tomonidan qo'llab-quvvatlandi.

Zamona zayli bilan XIX asrning ikkinchi yarmida tasviriy san'atda realistik yo'nalish paydo bo'ldi. Ya'ni borliqni tanqidiy o'rganishga asoslangan janrli rangtasvir muvaffaqiyatli rivojlana boshladi. Bu yo'nalishning boshlovchisi P.A.Fedotov bo'ldi. Bizni aynan qiziqtirgan masala bo'yicha esa M.V.Alpatovning «Rangtasvirda kompozitsiya» (M., 1940) asarida turli davrlardagi rangtasvir tarixi misolida muallif mashxur ustalar foydalangan kompozitsion usullarni keltiradi.

Kompozitsiya nazariyasini yaratishda katta xissa qo'shgan, tajribali akvarelchi rassom, professor N.N.Volkov ijodi va ilmiy faoliyatini qo'shib olib borgan, har ikki sohada ham katta tajriba orttirganligi, uni kompozitsiyaning ko'plab masalalarini, jumladan, fazo va vaqt kompozitsiya faktorlari sifatida, kompozitsiyaning umumiy masalalari, mazmunli predmetli qurish, shuningdek, kompozitsiya tushunchasiga o'z sifatlarini berish masalalarini tadqiq qilishiga to'g'ri keldi. Uning qattiq turib qilgan mashaqqatli mehnatlari tasviriy san'atga oid tushuncha va terminlarini, kompozitsiyaning boshqa masalalarini tartibga keltirish, sistemaga solish bilan uning «Predmetni va chiziqli tasvirni idrok etish» (1950), «Rangtasvirda rang» (1965), «Rangtasvirda kompozitsiya» (1977) asarlarida aks etdi. Ayniqsa, uning ohirgi nomi keltirilgan kitobi har tomonlama keng qamrovli, ancha mukammal asar hisoblanadi. Unda aytilishicha «Rangtasvir asari

mazmunining tushunariligi birinchi navbatda kompozitsiyaning tushunariligidan kelib chiqadi» deyiladi (A.T.)*

Shubhasiz N.N.Volkovning kitoblari va maqolalari, nazariyotchi va rassomning tasviriy san'atda kompozitsiya nazariyasi sohasida kelajakdagi ilmiy tadqiqotlarda ham ahamiyatli yordam ko'rsatadi.

P.A.Fedotov hayotni o'ta sinchkovlik bilan kuzatdi, uning barcha kartinalari – nozik kuzatilgan ta'surotlar natijasida dunyoga keldi. Uing birinchi ishlari kompozitsion qurishlari murakkabligi va detallarning maydaligi bilan ajralib tursa («Yangi xo'jayin») keyingi ishlarida u o'zgacha usul qo'llaydi, kompozitsiyaga eksessuarlarni ko'p yuklamaydi, shundaylarini qoldiradiki, ular asarning mazmunini chuqur ochib berishga yordam beradi. Misol tariqasida «Mayorning uylanishi» kartinasini keltirish mumkin (4-rasm).

XIX asrning ikkinchi yarmida progressiv rus rassomlari tevarak atrofni xaqqoniy aks etirish uchun kurashdilar. Realistik san'atni rivojlanishiga I.N.Kramskoy boshchiligidagi «ko'chmanchi rassomlar» ulkan xissa qo'shdilar. Ular hayotdan uzoq bo'lgan konservativ, akademik talablari bilan farq qiluvchi realistik kompozitsiyaning yangi pritsiplarini ilgari surdilar.

Ko'plab rus rassomlarining ustozlari bo'lgan P.P.Chistyakov chiziqli tasvir, rangtasvir, kompozitsiya bo'yicha ta'limning tartibli sistemasini yaratdi. Uningcha, naturaga nisbatan chizuvchining ijodiy munosabati asar ustida ishlash harakterini belgilaydi.

Kompozitsiya nazariyasi va amaliyoti rivojida tanqidiy realizmning atoqli namoyondalardan biri, chiziqtasvir, rangtasvir va kompozitsiyaning o'zaro aloqasining juda yaxshi tushungan I.YE.Repinning ham ulkan xissasi bor.

Tarixiy kompozitsiya ustasi I.V.Surikovning «...hech narsaning o'zgartirib bo'lmasin. Haqiqatdan ham, har bir predmetning o'z o'lchamlarini topish kerak. Kartinada fondagi bitta nuqta ham kerak. Asosiysi, zaruri barchasini birlashtiruvchi qonunni topish kerak. Bu matematikadir»-degan fikrlari uning san'ati «hech narsani o'zgartirib bo'lmasligi»ni o'zining murakkab kompozitsiyalarida tasdiqladi, «barcha qismlarni birlashtiruvchi qonun»ni topishni ham bildi.

So'ngi yillarda kompozitsiya nazariyasi va amaliyoti uchun V.A.Favorskiy, A.A.Deyneka, B.V.Iogansan, K.F.Yuon, YE.A.Kibrik, A.M.Laptev, G.T.Nisskiy, F.P.Reshetnikov, D.A.Shmarinov va boshqa rassomlar hissa qo'shdilar:

Grafika san'ati ustasi V.A.Favorskiy «San'atda kompozitsionlikka intilish degani bu, turli xil fazoviylikni va turli vaqtlikni bir butun idrok etish, ko'rish va tasvirlashga intilish demakdir» - deb yozadi

Yuon kompozitsiyani o'qitish metodikasini kerakli yuqori joyga qo'yishni zarur deb hisoblaydi: «Bizga o'zimizniki kerak, bizning maqsad-g'oyalarimizga javob beruvchi kompozitsiyaning zamonaviy maktabi kerak» deya K.F.Yuon rassomning kompozitsion tafakkurini o'stirish maqsadida turli mashqlarni taklif qiladi. U odam figuralarining gruppasini qurish bo'yicha mashq qilish eng zaruriy-foydali ishdir, deb hisoblaydi. Predmetni va tanlangan mavzuni har tomonlama chuqur bilish mazmunni realistik yechishning kafolatidir, deydi.

A. A.Deynekaning ijodida (mazmun va badiiy til) zamon bilan jips hamnafaslik, kompozitsion yechilarining novatorligi bilan harakterlanadi. Bular kompozitsiyaning betasodifiy muvaffaqiyati, uzoq vaqtli tafakkurning dasgohli va monumental rangtasvirda o'z aksini topgan natijasidir. A.A.Deyneka kompozitsiyaning kuchli qoidalarini qo'llashda qat'iy qarorli edi. Bu haqda mulohazalarini o'zining «Mening ish tajribamdan» va «Rasm chizishni o'rganing» kabi kitoblarida aytib o'tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faolyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. Elektron resus Xalq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar,
2. Abdirasilov S., Tolipov N. «Rangtasvir». T., 2005.
3. Bulatov S. Ganchkorlik, naqqoshlik va yog'och o'ymakorligiga oid atamalarning izoxli lug'ati. Mehnat, -T. 1991.
4. Bulatov S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. –T. Mehnat. 1991.
5. Bulatov S.S., Ashurova M. Amaliy san'at qisqacha lug'ati. Qomuslar bosh taxririya. –T. Mehnat. 1992.
6. Ishmuxammedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish. T. 2004 y.
7. Qo'ziev T., Egamov A., Qanoatov T., Nurqobilov A., «Rangtasvir». 5-9 sinflar «San'at». T., 2003. Egamov H. «Rangtasvir». T.: O'qituvchi, 2005
8. Saidaxmedov N. Pedagogik texnologiya. T. 2002 T. Tursunaliev T.N. Rangshunoslikka oid terminlar lug'ati. –T. Nizomiy nomidagi TDPU. 2002.
9. Turg'unboyev K., Rizayev A. «Zamonaviy pedagogik texnologiyalar». Andijon 2008.
10. Xasanov R. «Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi». T: «FAN», 2004.
11. Xasanov R. «Tasviriy san'at o'qitishning zamonaviy texnologiyasi» Fan dasturi. TDPU – 2007.
12. Yo'ldoshev J.G'. Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari.

Axborot manbalari

1. www.ocinka.ru
2. www.vgik.info
3. www.msus.org